

Χωρική προσέγγιση της κινητικότητας του πληθυσμού

Διάλεξη 3

Θεωρητικές προσεγγίσεις
της γεωγραφικής κινητικότητας (I)

Δημήτρης Καρκάνης
Μεταδιδακτορικός ερευνητής ΕΔΚΑ

- Κλασική και νεοκλασική οικονομική προσέγγιση
- Νεότερες οικονομικο-κοινωνικές θεωρίες μετανάστευσης
- Οι θεωρίες του μεταναστευτικού μετασχηματισμού
- Η θεωρία της «μη κανονικής» μετανάστευσης και η θεωρία «διόγκωσης» της μετανάστευσης

Η κλασική οικονομική προσέγγιση

- Η ανάγκη για απομάκρυνση των εμποδίων που περιορίζουν την κινητικότητα της εργασίας
- Στόχος η γενική ευημερία των Εθνών μέσω του διεθνούς καταμερισμού εργασίας (A. Smith, *The Wealth of Nations*, 1776).
- Το «αόρατο χέρι» και η αυτορρύθμιση της αγοράς
- Το έργο του γεωγράφου και χαρτογράφου Ernst Georg Ravenstein (1834-1913) για τον υπερπληθυσμό και η θεωρία της ανθρώπινης μετανάστευσης (1880)
- Οι **«Νόμοι της Μετανάστευσης»** (Ravenstein, 1885)
 - Η πλειοψηφία των μεταναστών διανύουν σχετικά μικρές αποστάσεις (η «ελκτική δύναμη» της εγγύτητας)
 - Οι μετανάστες που «απορροφούνται» από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα αφήνουν ένα «κενό» στον τόπο προέλευσής τους, το οποίο αναπληρώνεται από νέους μετανάστες που προέρχονται από τις πλησιέστερες περιοχές. Η διαδικασία «απορρόφησης» μεταναστευτικών ροών συνεχίζεται έως την εξάντληση της «ελκτικής δύναμης» η οποία τις προκαλεί

Η κλασική οικονομική προσέγγιση

- Οι **«Νόμοι της Μετανάστευσης»** (συνέχεια)
 - Η ελκτική δύναμη είναι διαφορετική στην ακούσια («μη εθελοντική») από την αντίστοιχη στην εκούσια («εθελοντική») μετανάστευση
 - Η διαδικασία «διασποράς» είναι αντίστροφη της διαδικασίας «απορρόφησης»
 - Κάθε μεταναστευτική εκροή παράγει μια αντίστροφη μεταναστευτική εισροή.
 - Οι μετανάστες που διανύουν μεγαλύτερες αποστάσεις γενικά κατευθύνονται προς μεγάλα εμπορικά ή βιομηχανικά κέντρα
 - Οι αστικός πληθυσμός είναι λιγότερο κινητικός σε σχέση με τον πληθυσμό που προέρχεται από τις αγροτικές περιοχές
 - Οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη ροπή προς τη μετανάστευση σε σχέση με τους άνδρες*.

Επιπλέον:

- Οι μετακινήσεις μεγάλων αποστάσεων πραγματοποιούνται κυρίως από ενήλικες σε σχέση με τις οικογένειες με παιδιά
- Η ροπή προς τη μετανάστευση οφείλεται κυρίως σε οικονομικούς παράγοντες

Οι νεοκλασικές προσεγγίσεις

Η θεωρία της προσφοράς και της ζήτησης

- Η κινητικότητα της εργατικής δύναμης πραγματοποιείται από τις περιοχές όπου ο πληθυσμός είναι άφθονος προς τις περιοχές όπου παρατηρείται έλλειψη εργατικού δυναμικού
- Επιχειρείται να απαντηθεί το ερώτημα για το **αν και κατά πόσο η μετανάστευση ευνοεί την οικονομική ανάπτυξη** των κρατών
- Στο επίκεντρο η εκτίμηση **κόστους-οφέλους** της μετακίνησης των ατόμων
- Ιδιαίτερη έμφαση των νεοκλασικών στη μελέτη της μετανάστευσης εγκεφάλων
- Οι μετανάστες κατευθύνονται σε περιοχές όπου η απασχόληση και οι μισθοί παρουσιάζουν συγκριτικά πλεονεκτήματα

Οι νεοκλασικές προσεγγίσεις

Η θεωρία της προσφοράς και της ζήτησης

- Στο επίκεντρο της ανάλυσης:
 - Τα αίτια μετανάστευσης από τις χώρες προέλευσης
 - Τα οφέλη και οι επιπτώσεις για τις χώρες υποδοχής
 - Η κινητικότητα των μεταναστών με κίνητρο τη μεγιστοποίηση των εισοδημάτων τους
- Η μεταναστευτική κίνηση συνεπάγεται (Harris & Todaro, 1970):
 - Χώρες προέλευσης: Μείωση προσφοράς εργασίας, αύξηση μισθών
 - Χώρες υποδοχής: Αύξηση προσφοράς εργασίας, μείωση μισθών
 - Παύση των μεταναστεύσεων (σημείο ισορροπίας)
- Σύμφωνα με τους Harris και Todaro (1970), κυρίως οικονομικοί οι λόγοι που συνδέονται με τη διαφορά μισθών μεταξύ χώρας προορισμού και χώρας προέλευσης
- Η προτίμηση της εργοδοσίας για απασχόληση υπο-αμοιβώμενων, μη συνδικαλιζόμενων, περισσότερο εργατικών και «άρα» παραγωγικότερων μεταναστών.

Οι νεοκλασικές προσεγγίσεις

Μετανάστευση και ανάπτυξη (Rotte & Vogler, 2000)

- Η σχέση μεταξύ ανάπτυξης και μετανάστευσης περιγράφεται μέσω μιας καμπύλης υπό τη μορφή αντεστραμμένου U.
- Οι μεταναστευτικές ροές από τις φτωχότερες προς τις ανεπτυγμένες χώρες εντείνονται έως ένα χρονικό σημείο καμπής, κατά το οποίο η ενδεχόμενη σύγκλιση των εισοδηματικών επιπέδων θα προκαλέσει τη μείωση των ροών
- Σημαντικός ο ρόλος των μεταναστευτικών αποθεμάτων στις χώρες υποδοχής

Οι παράγοντες προσέλκυσης / απώθησης (Hatton & Williamson, 1998):

- Ο ενθαρρυντικός ρόλος της διαφοράς μισθών μεταξύ των χωρών προέλευσης και προορισμού
- Θετική η επίδραση του ποσοστού φυσικής αύξησης του πληθυσμού δύο δεκαετίες πριν την έναρξη των μεταναστευτικών ροών, καθώς και των προϋπαρχόντων ποσοστών αποδημίας
- Ενθαρρυντικός ο ρόλος του υπάρχοντος μεταναστευτικού αποθέματος στη χώρα υποδοχής

Οι νεοκλασικές προσεγγίσεις

Η θεωρία κόστους οφέλους

- Ο θετικός ρόλος της εισροής μεταναστών στην αύξηση της κατά κεφαλήν παραγωγικότητας στη χώρα υποδοχής
- Η μετακίνηση ανθρώπινων πόρων υψηλής ειδίκευσης ως «όφελος» για τη χώρα υποδοχής και ως «κόστος» για τη χώρα προέλευσης
- Η μετανάστευση ως όφελος για αμφότερες τις χώρες προέλευσης και υποδοχής, εφόσον συνεπάγεται μεταφορά τεχνογνωσίας και διασύνδεσης των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων μεταξύ των δύο οικονομιών
- Η περίπτωση των **μεσογειακών χωρών** (Kindleberger, 1965):
 - Μείωση ανεργίας και υποαπασχόλησης, εισροή κεφαλαίων από εμβάσματα
 - Αποφυγή κοινωνικών συγκρούσεων
 - Ευεργετική η μετανάστευση για αμφότερες τις χώρες προέλευσης και υποδοχής
- Μετανάστευση και φτώχεια (Galbraith, 1979):
 - Ευεργετικός ο ρόλος της μετανάστευσης στη μείωση της φτώχειας τόσο για τους πληθυσμούς των μεταναστών, όσο και για τους πληθυσμούς στη χώρα υποδοχής (αποστολή εμβασμάτων, κλπ.)
 - Το αντίστροφο αποτέλεσμα παρατηρείται σε περιπτώσεις διακρίσεων στη χώρα υποδοχής
 - Θετικός ο αντίκτυπος για τις χώρες υποδοχής

Οι νεοκλασικές προσεγγίσεις

Η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου

- Οι επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο στο επίκεντρο της παραγωγικότητας της εργασίας για τις νεοκλασικές προσεγγίσεις
 - Θεμελιώδης ο ρόλος των εκπαιδευτικών πολιτικών
 - Αύξηση παραγωγικότητας, αύξηση μισθών
- Καθοριστικός ο ρόλος της μετανάστευσης:
 - Επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο για τη χώρα υποδοχής
 - Μεταφορά γνώσεων, δεξιοτήτων και εμπειριών
 - Η μετανάστευση ως προϋπόθεση για τη βελτίωση των προοπτικών αύξησης των αποδοχών των μεταναστών
- Σημαντικός ο συνυπολογισμός του κόστους της μετανάστευσης:
 - Έξοδα μετακόμισης
 - Έξοδα διαμονής
 - Η ψυχολογική διάσταση της μετακίνησης

Η Θεωρία κατάτμησης της αγοράς εργασίας

Segmentation theory / dual market theory (Piore, 1972; Bhoning, 1998)

Η αγορά εργασίας διαχωρίζεται σε δύο τομείς:

- **Κεντρικός πυρήνας:** Δημόσιο, δημόσιες και μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις.
 - Υψηλοί μισθοί, εξασφαλισμένα εργασιακά δικαιώματα, εργασιακή σταθερότητα, κοινωνικές παροχές, προοπτικές εξέλιξης, κ.α.
 - Ο τομέας των «προνομιούχων» εργαζομένων
- **Περιφερειακός τομέας:** Μικρομεσαίες επιχειρήσεις, αγροτικές εκμεταλλεύσεις, οικιακές εργασίες, κ.α.
 - Συνήθως χαμηλοί μισθοί, ανύπαρκτα εργασιακά δικαιώματα, εργασιακή αβεβαιότητα
 - Ανειδίκευτη εργασία, υψηλά ποσοστά απασχόλησης αλλοδαπών
 - Ένταση εργασίας, υψηλά ποσοστά παραοικονομίας
- Η κινητικότητα των εργαζομένων από το δευτερεύοντα στον πρωτεύοντα τομέα της αγοράς εργασίας σχετικά ανέφικτη
- Οι μετανάστες αποδέχονται θέσεις εργασίας δίχως πιθανότητες ανέλιξης
- Η υποκατάσταση ημεδαπών εργαζομένων από μετανάστες και η μείωση μισθών ως αιτία – και όχι αποτέλεσμα – της εισροής μεταναστών.

Νέες διατυπώσεις της νεοκλασικής προσέγγισης

Η προσέγγιση του G. Borjas (1990)

- Η μετανάστευση διαμορφώνει «κερδισμένους» και «χαμένους» εντός του πληθυσμού των ημεδαπών, ωστόσο σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες
- Η μαζική εισροή μεταναστών χαμηλής ειδίκευσης:
 - Μπορεί δυνητικά να συμβάλλει θετικά στην οικονομική μεγέθυνση μιας χώρας...
 - ... ωστόσο έχει την τάση να συντείνει στην όξυνση των οικονομικών ανισοτήτων
- Η αύξηση της προσφοράς εργασίας, λόγω της μαζικής εισροής μεταναστών, μπορεί εν δυνάμει να συμβάλλει σε:
 - Αύξηση του ανταγωνισμού εντός της αγοράς εργασίας
 - Μείωση των μισθών ορισμένων ομάδων ημεδαπών εργαζομένων
 - Υψηλότερη κερδοφορία των επιχειρήσεων
 - Βελτίωση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, έτσι...
 - ...το όφελος των καταναλωτών αντισταθμίζει τη ζημία των εργαζομένων
 - Απασχόληση των ημεδαπών σε θέσεις εργασίας που αξιοποιούν τις γνώσεις τους
 - Εργασιακή ανασφάλεια των ημεδαπών ανειδίκευτων εργαζομένων

Νέες διατυπώσεις της νεοκλασικής προσέγγισης

Οι επιπτώσεις της εισόδου μεταναστών στις ΗΠΑ (G. Borjas, 1999):

- Πρωτόγνωρες μεταναστευτικές ροές
- Μειωμένο εύρος ειδικοτήσεων και οικονομικών αποδόσεων των μεταναστών
- Τα εισοδήματα των μεταναστών χαμηλότερα των ημεδαπών
- Ο ρόλος της καταγωγής των μεταναστών
- Η εισροή μεταναστών είχε αρνητικές επιπτώσεις κυρίως για τους λιγότερο ειδικευμένους ημεδαπούς εργαζομένους
- Σοβαρές δημοσιονομικές επιπτώσεις (επιδόματα)
- Απώλεια (περιορισμένων) θέσεων εργασίας από τους ημεδαπούς
- Συσχέτιση μεταξύ εθνικότητας και ειδίκευσης
- Σημαντική η σχέση μεταξύ εθνικότητας και κοινωνικής κινητικότητας
- Σταδιακή υποβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου των μεταναστών από την προηγούμενη στην επόμενη γενεά
- Δημιουργία εθνικών «γκέτο»

Νέες διατυπώσεις της νεοκλασικής προσέγγισης

Τα οφέλη/κόστη στις χώρες υποδοχής/προέλευσης (Mansoor, 2005):

Τα οφέλη στις χώρες υποδοχής:

- Αύξηση παραγωγικότητας
- Επέκταση τομέα υπηρεσιών
- Θετικές δημοσιονομικές επιπτώσεις
- Αύξηση εμπορικών δραστηριοτήτων
- Αύξηση επενδύσεων

Τα οφέλη στις χώρες προέλευσης:

- Εμβάσματα
- Ανθρώπινο κεφάλαιο
- Αποταμιεύσεις
- (Ιδιαίτερος σε περίπτωση προσωρινής ή κυκλικής μετανάστευσης)

Τα «κόστη» στις χώρες υποδοχής:

- Επέκταση καθεστώτος κοινωνικής προστασίας στους μετανάστες
- «Εκδίωξη» των ημεδαπών από ορισμένους τομείς εργασίας
- Μείωση μισθών των ανειδίκευτων
- Αύξηση εγκληματικότητας, κ.α.

Τα «κόστη» στις χώρες προέλευσης:

- Απώλεια ανθρωπίνων πόρων
- Χωρισμός οικογενειών
- Διάλυση κοινοτήτων, κ.α.

Οι θεωρίες του μεταναστευτικού μετασχηματισμού

Ομαδοποίηση των εισροών μεταναστών κατά τη μεταπολεμική περίοδο (Freeman, 1995):

- Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τις αγγλόφωνες χώρες (Αυστραλία, Καναδάς, ΗΠΑ, Νέα Ζηλανδία):
 - Εμπειρία υποδοχής μεταναστευτικών ρευμάτων
 - **Ισχυρό θεσμικό πλαίσιο** σχετικό με τις πολιτικές και τα προγράμματα υποδοχής των μεταναστών
 - Η μετανάστευση δεν απασχολεί συχνά τον πολιτικό διάλογο
- Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τις βόρειες ευρωπαϊκές χώρες (Βέλγιο, Γαλλία, Ολλανδία, Βρετανία, κ.α.):
 - Μετα-αποικιακές πολιτικές
 - Η μετανάστευση ζήτημα προς αντιπαράθεση στον πολιτικό διάλογο
- Τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τις νότιες ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία) μεταξύ των δεκαετιών '60 και '90:
 - **Θεσμικό πλαίσιο** για την υποδοχή μεταναστών **υπό διαμόρφωση**
 - Το ζήτημα απασχολεί πλέον έντονα τον πολιτικό διάλογο...

Οι θεωρίες του μεταναστευτικού μετασχηματισμού

Η μετανάστευση προς τις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Simon, 1987; King & Rybczuzuk, 1993):

- **Διακρίνονται τέσσερις διαφορετικές μεταναστευτικές διαδικασίες:**
 - Μετανάστευση από χώρες Νότιας Ευρώπης προς το εξωτερικό
 - Παλιννόστηση Νοτιοευρωπαίων από Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη
 - Αμφίδρομη κινητικότητα Νοτιοευρωπαίων (εξωτερικό \leftrightarrow Νότια Ευρώπη)
 - Μετανάστευση εργαζομένων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τις πρώην αποικίες των ιβηρικών χωρών, προς τις χώρες αυτές
 - *Χαρακτηριστικά:* ανεπίσημη μετανάστευση, παραοικονομία
- **Η μετανάστευση προς τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες:**
 - **1950-1970:** Προσφορά εργασίας, χαμηλοί μισθοί, ανύπαρκτος συνδικαλισμός, συσσώρευση κεφαλαίου \rightarrow επενδύσεις \rightarrow οικονομική μεγέθυνση (ΑΕΠ)
 - **1970-1980:** Μείωση προσφοράς εργασίας, στροφή προς τομείς υψηλής παραγωγικότητας \rightarrow υψηλότεροι μισθοί \rightarrow μείωση επενδύσεων
 - **1980-1990:** Αύξηση ανεργίας, ύφεση, επιδοτούμενη ανεργία ή επιμήκυνση της χρονικής περιόδου σπουδών
- Δυσκολία ελέγχου των συνόρων, πολιτισμική εγγύτητα με τις χώρες προέλευσης των μεταναστών οι οποίες δέχονται σημαντικές δημογραφικές πιέσεις, δυσανάλογα μεγέθη μεταξύ των οικονομιών των χωρών προέλευσης και προορισμού.

Οι θεωρίες του μεταναστευτικού μετασχηματισμού

Τα χαρακτηριστικά της νέας μετανάστευσης προς τις χώρες της Νότιας Ευρώπης (King, 2000):

- Πληθώρα διαφορετικών εθνικοτήτων μεταναστών
- Ασυμμετρία των δύο φύλων μεταξύ των διαφορετικών μεταναστευτικών ροών
- Εισροή μεταναστών διαφοροποιούμενης κοινωνικής προέλευσης (αστική/αγροτική)
- Σημαντικό ποσοστό μεταναστών χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα
- Μηδενική ζήτηση για εξειδικευμένους αλλοδαπούς, υψηλή ζήτηση για ανειδίκευτους εργαζομένους (παραοικονομία)

Τα χαρακτηριστικά της νέας μετανάστευσης προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης (Baldwin-Edwards, 2004):

- Σημαντικά ποσοστά μετανάστευσης για την οικογενειακή συνένωση
- Υψηλός αριθμός αιτήσεων ασύλου (σε αντίθεση με το Νότο)
- Ελάχιστες προσλήψεις ανειδίκευτων αλλοδαπών
- Ζήτηση – αν και περιορισμένη - για εξειδικευμένους μετανάστες στην υψηλή τεχνολογία

Κοινά σημεία (Baldwin-Edwards, 2004):

- Σημαντικές εισροές μεταναστών χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα και φοιτητών, τουριστών που παραμένουν και εργάζονται, κυκλική μετανάστευση, σταδιακή αύξηση του αριθμού των χωρών προέλευσης.

Άλλες θεωρίες για τη μετανάστευση

Η θεωρία της «μη κανονικής μετανάστευσης» (Stöbbe, 2000):

- Το ερώτημα επικεντρώνεται στη σχέση μεταξύ της «νόμιμης» και της «μη κανονικής» μετανάστευσης
- Ορισμένα βασικά σημεία:
 - Οι μετανάστες χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα και τα δίκτυα
 - Οι φιλικές πολιτικές υποδοχής μεταναστών δεν αποτελούν τον σημαντικότερο παράγοντα προσέλκυσης των μεταναστών
 - Διαφορετικές διαδικασίες «ενσωμάτωσης» των μη κανονικών μεταναστών σε σχέση με τους υπόλοιπους

Η θεωρία της «διόγκωσης της μετανάστευσης» (migration hump, Martin, 1991):

- Η ταχεία οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες (επενδύσεις, εμπόριο, εμβάσματα, παλιννόστηση, θεσμική ανάπτυξη, κ.α.) ως παράγοντας διόγκωσης της μετανάστευσης
- Η προσφορά εργασίας ως επακόλουθο της μετάβασης των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών προς τον εκσυγχρονισμό του γεωργικού τομέα, την αστικοποίηση, τη βελτίωση των εκπαιδευτικών συστημάτων.

Συμπεράσματα

- Οι νεοκλασικές θεωρητικές προσεγγίσεις τοποθετούν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος **τη μελέτη της αγοράς εργασίας στις χώρες προέλευσης και υποδοχής**
- Οι εκάστοτε θεωρίες ασχολούνται αναπόφευκτα με τους **παράγοντες απώθησης/προσέλκυσης** των μεταναστών στις χώρες προέλευσης/υποδοχής
- Εν απουσία μιας ολιστικής – και συνολικά αποδεκτής – θεώρησης του φαινομένου της μετανάστευσης, **οι υπάρχουσες θεωρητικές προσεγγίσεις αποκαλύπτουν ένα ευρύ φάσμα παραγόντων δημιουργίας μεταναστευτικών ροών**, των κινήτρων και των επιλογών των μεταναστών
- Κατά την προσέγγιση του φαινομένου της μετανάστευσης, **ο «χώρος» δεν είναι ουδέτερος**: οι επιλογές των μεταναστών και οι κατεύθυνση των ροών εξαρτάται από τα **οικονομικά, δημογραφικά, πολιτισμικά, κ.α. χαρακτηριστικά του τόπου υποδοχής**, σε σύγκριση με τον τόπο προέλευσης
- Η μελέτη της ανθρώπινης κινητικότητας στο χώρο και η προσπάθεια θεωρητικοποίησής της χρίζει πολυεπιστημονικής προσέγγισης...

Βιβλιογραφικές αναφορές (ενδεικτικά)

- **Έμκε-Πουλοπούλου Η., 2007**, *Η μεταναστευτική πρόκληση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- **Fields G.S., 2005**, *A welfare economic analysis of labor market policies in the Harris-Todaro model* [Electronic version]. Retrieved [29/07/2018] from Cornell University, ILR school site: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/286>.
- **Vogler M., Rotte R., 2000**, The effects of development on migration: Theoretical issues and new empirical evidence, *Journal of Population Economics*, 13, 485-508.
- **Hatton T.J. and Williamson J.G., 1998**, *The Age of Mass Migration: Causes and Economic Impact*, Oxford University Press, New York.
- **Galbraith J.K., 1979**, *Théorie de la pauvreté de masse*, Gallimard, Paris.
- **Baldwin-Edwards M., 2004b**, Mediterranean Migrations: Regionalisms versus Globalization, *Finisterra*, 39/77, pp. 9-20.
- **Stöbbe H., 2000**, Undocumented Migration in the USA and Germany: An Analysis of the German Case with Cross-References to the U.S. Situation, *The Center for Comparative Immigration Studies, Working Paper 4*.
- **Freeman G.P., 1995**, Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States, *The International Migration Review*, 29, No. 4, pp. 881-902.
- **Alexander J.T. & Steidl A., 2012**, Gender and the “Laws of Migration”. A Reconsideration of Nineteenth-Century Patterns, *Social Science History*, Vol. 36, No. 2, pp. 223-241.

Τέλος Διάλεξης 3
Σας ευχαριστώ!